

Валерій КОРНІЄНКО

В ПОШУКАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЧИ ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ?

Останнім часом в науковій літературі де-що змінилися дискусії щодо національної ідеї, що не означає вирішення цієї проблеми. З огляду на досить різноманітні точки зору на це питання в сучасній літературі¹, можна вирізнити два варіанти: перший - національна ідея існувала, але вичерпала себе², другий - національна ідея дійсно існує і дедалі більше стає справжньою детермінантою державницького і національного поступу, основою розвитку країни. Автора даної статті більше цікавить варіант перший: якщо національна ідея себе вичерпала чи збанкрутувала, то чи здатне сьогодні щось споріднене з нею замінити її, чи тимчасово виступити в її формі?

Стосовно другого варіанту, тобто, якщо національна ідея існує, маємо цікавий парадокс: з одного боку, будь-який пересічний громадянин нашої держави без сумніву і з упевненістю опише її характерні ознаки, по пунктах перерахує її складові (щоправда, сутність цих характерних ознак національної ідеї точно майже ні в кого не збігається). З іншого боку, в наукових колах вона все ще є продуктом абстрактного теоретичного аналізу, в результаті якого намагаються показати, що національна ідея є якраз не абстрактним поняттям, а своєрідним об'ємом нації, що міцно пов'язала українське громадянство в єдиний всеукраїнський соціум.

Якщо обмежитися формально-логічним визначенням, то національна ідея - це соціально-психологічний феномен, що має багатопланову структуру, де співіснують ідеї, погляди, почуття широкого спектра - від національного до націоналістичного. Це сукупність ідей, системи поглядів на об'єднання нації навколо загальної мети, корінних принципів даної держави, що відображає довгострокові внутрішні

і зовнішні інтереси народу, який в ній проживає, спрямовані на зміцнення державності та подальший її розвиток³. Національна ідея також передбачає забезпечення економічного зростання нації, посилення ролі національної держави в розміщенні економічних ресурсів і задоволенні економічних потреб суспільства⁴.

Національна ідея - це і постійні пошуки шляхів до національного примирення в ім'я Української держави; це вироблення засад і форм консолідації суспільства; це прямування до утвердження інтелектуальної свободи, до відкритого суспільства. Йдеться про потребу єднання представників різних політичних сил, партій і рухів, українців і представників інших народів, спільної наполегливої праці в ім'я незалежності України. Саме національна ідея повинна сьогодні згуртувати всіх: лівих, правих, центристів, прихильників ринку і борців за соціальну рівність, пацифістів і зелених, православних і греко-католиків, усіх віруючих, до якої б релігії вони не належали тощо⁵. Отже, маємо досить широкий спектр проблем, які визначають поняття національної ідеї.

Тому в науковій літературі справедливо відзначається, що на сучасному етапі, коли йдеться про те - бути або не бути українській державі й українській нації - українська національна ідея повинна бути вкрай сконкретизована⁶. На думку автора, її характерні ознаки в статті було визначено досить конкретно. Але як стверджують відомі етнополітологи, в Україні національна ідея поки що не розроблена⁷, незважаючи на існування національної історії, національних традицій, національних інтересів. Чому? Тому, відповідають вони, що "немає ще взаємодії між національно-демократичним державотворенням та національно-ренесансними і соціальними аспектами суспіль-

ного розвитку. А це означає, що головне в національній ідеї - це *точно* відображення реалій і формування завдань, *здатних інтегрувати суспільство*".⁸ Отже, в цьому відношенні постають питання зовсім іншого характеру. Насамперед, чи здатна "ідея" - поняття саме по собі досить широке і не завжди конкретне, точно відобразити ці реалії? З одного боку, це із стародавніх часів ідеї, як правило, виконували триєдину задачу: вони узагальнювали практичний досвід; сприяли відтворенню різноманітних форм реальності; відображали реальне в ідеальному. З іншого боку - це дійсно форма відтворення реального світу, але ж в інтелекті *окремої* людини і засіб впливу *самой* людини на свій же практичний досвід із метою перетворення реальності. Ідеї синтезували знання *конкретної* людини про світ у цілісну картину і систему; служили людині теоретичною моделлю в поясненні й осмисленні різноманітних процесів у суспільстві; виконували функцію активних евристичних принципів у пізнанні людиною світу; орієнтували науково-практичні пошуки гіпотетичного майбутнього. Більше того, ідеї, вплетені в практичну діяльність людей, ставали їх метою, а тому в сукупності й впливали так чи інакше на хід загальнолюдського соціального прогресу. Дійсно, як вважав П. Копінін, - "в ідеї об'єктивно піднімається до рівня цілей і прагнень суб'єкта, створений об'єктивно-істинний образ стає його внутрішньою потребою, тим, що він повинен внести у світ за допомогою своєї практичної діяльності".⁹ Але ж який механізм створення цього "об'єктивно-істинного образу"? На думку автора, він не до кінця нам відомий.

У зв'язку з цим, чи можливо розробити національну ідею таким чином, щоб вона *піднялась* до рівня свідомості спочатку не всієї нації, а кожної окремої людини? І чи здатна окрема людина (а сукупність цих окремих людей і складає наше суспільство) взагалі сприйняти таку глобальну річ як Національна Ідея з тим, щоб вона стала його суб'єктивним надбанням? Якщо ж неможливо, щоб вона сама піднялась до рівня свідомості окремої людини і суспільства в цілому, то може слід її *підняти*? Тоді наступним буде питання - хто візьме на себе відповідальність за цей акт і в якій формі він буде здійснюватися? Зрозуміло, що логіка подальших міркувань щодо

цього може привести до таких варіантів, котрі не сумісні з поняттям національно-демократичного державотворення. Але і на цьому зрізі, як видається, можна зробити такий висновок: національна ідея сьогодні не зникла і не збанкрутувала. Адже доказом цьому може служити певна аксіома "соціологічної мудрості": держава існує лише остільки, оскільки існує головна, загальна ідея. І навпаки, якщо зникає така об'єднуюча ідея, то рано чи пізно розпадається і держава. У якості тривіального прикладу можна назвати СРСР або колишню Чехословаччину. Доти, доки існувала загальна національна ідея - існували ці держави. Після того, як узяли гору нові ідеї, наприклад, про самостійність чехів і словаків, перестала існувати і держава.

Наша молода українська держава існує вже більше восьми років, отже логічно стверджувати, що існує і українська національна ідея! Проте, вона може існувати латентно, а її реальний прояв може залежати безпосередньо від тієї соціально-політичної сили, котра здатна і поширити, і репрезентувати її суспільству. Причому про силові методи тут не йдеться, бо нав'язувати ідеї силою - це, зрозуміло, нонсенс.

Здається, що ця загальна латентність національної ідеї пов'язана з тим, що, торкаючись внутрішнього світу людини, вона виявляється *не в цілому*, а якимись своїми конкретними проявами через усвідомлення людиною певних принципів, норм, установок, ідеологій, мрій, міфів, ідеалів, тощо, котрі у своїй автономності більш *прийнятні* для конкретних громадян держави й орієнтують їх на уяву (як вони самі це розуміють) стосовно забезпечення цілісності та міцності держави, консолідації нації, на етнополітичне і культурне піднесення тощо. Але якщо припустити, що національна ідея дійсно все ще знаходиться в стадії розробки (і не відомо, коли остання закінчиться), то чи не міг би на цій стадії таким "загальним інтегратором", чи робочою "формоверсією" національної ідеї виступити сьогодні політичний ідеал? До речі, на необхідності його авторитетні українські політологи вказують у такий спосіб: "Потрібен *ідеал громадянської держави*, здатний забезпечити гармонійний розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової та фізичної сфер особи, потяг до творчої самореалізації, культу праці і професіоналізму, патріотизму, відповідального став-

лення до свобод, прав та обов'язків... Актуальність дослідження полягає в реалізації гострої потреби зв'язати побудову української держави з реалізацією національної ідеї, сконсолідувати українське суспільство." ¹⁰

Отже, як видається автору, політичний ідеал у даний час може мати максимально-творчий національний масштаб і органічний зв'язок з національною ідеєю. Це реалізується за допомогою цілого ряду притаманних йому якостей.

По-перше, завдяки тому, що в основі політичного ідеалу, зазвичай, лежить різне уявлення окремих суб'єктів про політику, котра і є певною цементуючою основою суспільства. В цьому відношенні політичний ідеал - явище досить мозаїчне, але одночасно й інтегративне. Тому що політика є цементуючою основою не тільки в тому сенсі, що від її конкретики залежить ступінь добробуту суспільства. А й тому, що більшість громадян постійно зштовхуються з нею в повсякденному житті й мають свій власний досвід "спілкування" з політикою і, як вважає велика їх кількість, ніби-то непогано на ній розуміються. Цей парадоксальний момент ще за часів Стародавньої Греції знайшов відображення у цікавому вислові Сократа: "Як інші елліни, - говорив Сократ, - я вважаю афіяни мудрим. І от я бачу, що коли зберемося ми в Народні збори, то якщо потрібно місту що-небудь робити по частині будівель, ми закликаємо зодчих у радники по справах будівництва, а якщо по частині корабельної, то корабельників, і таким же чином в усьому іншому, чому, як афіяни думають, можна учитися й учити"... Але далі Сократ відзначає: "Коли ж знадобиться радитися про що-небудь стосовно керування міст, отут усякий, вставши, подає раду, все рівно, будь то тесляр, будь то мідник, швець, купець, судновласник, багатий, бідний, шляхетний, безрідний, і ніхто не докоряє, як у першому випадку, що, нічому не навчившись і не маючи ніякого вчителя, така людина вирішується усе-таки виступати зі своєю радою, тому що, ясна справа, афіяни вважають, що нічому такому навчити не можна"... " Отже, подібне "розуміння" на політиці й сьогодні здатне інтегрувати значну масу громадян навколо певного політичного ідеалу, але для цього потрібні ще й необхідні умови.

По-друге, політичний ідеал з-поміж ідеалів інших (естетичного, морального, економічного тощо) є ідеалом найбільш динамічним. Він формується в такому лоні уявлень про політику, коли багато хто вважає її справою брудною, тому що у своїй основі вона меншою мірою пов'язана із питаннями справедливості, ніж із питаннями влади; безпосередня мета політичної дії - загальне благо - може підмінятися іншою метою - зберіганням і посиленням власної влади політика. Крім того політика зобов'язана задовольняти й інтереси мас, котрі, як правило, неоднорідні й досить мінливі у своїх уявленнях і смаках (чого тільки варті такі особистості, як М. Горбачов і Б. Єльцин, політичні інновації яких в суспільній свідомості порівняно швидко пройшли діалектику від сліпого обожнювання - до глухого нерозуміння, а то і до презирства). У свою чергу, і політичний ідеал повинен виробляти уявлення цієї неоднорідної маси, потреби котрої аж ніяк не завжди підвищені.

По-третє, динамічність політичного ідеалу пов'язана також із тим, що на відміну від національної ідеї його можна сформулювати технологічно. Він може бути конкретнішим, але і більш короткостроковим. В цьому відношенні політичний ідеал поступається національній ідеї в плані її "благородства", усталеності, а, отже, й загальної цінності для суспільства, бо лише те суспільство здатне досягти і досягає успіхів в економічній, соціальній, політичній та інших сферах, яке дотримується системи усталених цінностей. Але політичний ідеал може виграти в ефективності ¹², якщо під останньою розуміється віра, на якій він тримається, і масштабність сприйняття. Для того, щоб певний політичний ідеал був масштабним і дієздатним, він потребує постійного технологічного обґрунтування, в супротивному випадку в нього ніхто не повірить. Скажімо, за таким гаслом, що сьогодні здається зухвалим, а в свій час сприймалося багатьма цілком серйозно: "Сучасне покоління радянських людей буде жити при комунізмі!" - стояла вишукана багаторічна і технологічно озброєна радянська ідеологічна машина. Зрозуміло, що сьогодні для підтримки певного політичного ідеалу застосовуються інші технології, суть яких зводиться до того, що людина ніби-то сама вибирає той чи інший політичний ідеал, але він може бути бажаним,

насамперед, для владних структур. Проте в цьому аспекті вже не мається на увазі політичний ідеал окремої особистості. **Мова йде про такий політичний ідеал, котрий сприймається багатьма і набуває ознаки ідеалу суспільного і служить своєрідним синтезатором тих устремлень, що існують у суспільстві в даний час.** Для цього є певні підстави. Сучасні науковці вважають, що стрижнем української національної ідеї є *ідеал соборності* - вільне об'єднання індивідуальностей, єдність багатозначності. Ідеал соборності супроводжував формування українського національного характеру, який визначають живучість, працьовитість, поступливість. Він поступово трансформується сьогодні в національний ідеал. А той, в свою чергу, - це і є вища мета національних устремлень. Він визначається глибинними інтересами і потребами нації і є метою національно-демократичних та ідейних спрямувань. А в цьому відношенні він вже носить ознаки ідеалу політичного.

По-четверте, в політичному ідеалі, як і в національній ідеї в концентрованому вигляді знаходять своє відображення ідеологія, національна мрія, політична віра, політичний міф тощо. І в його конструкції вони "почувають" себе навіть більш комфортно і безпечно, ніж в національній ідеї. Наприклад, за умов відсутності суспільного політичного ідеалу про необхідність існування державної ідеології говорять, як правило, з негативної точки зору. Тобто, державної ідеології взагалі існувати не може, тому що вона може бути лише класовою або партійною. А оскільки в нашому суспільстві в даний час спостерігається протистояння різноманітних партійних ідеологій, то відкидається всяка надкласова, надпартійна ідеологія. Але, як видається, саме відсутність у нас об'єднуючої національно-державної ідеології є однією з причин розгулу сепаратизму, анархії, націоналізму й інших деструктивних тенденцій. Національна ідеологія - це комплекс ідей щодо будівництва держави, свободи нації і людини, соціальної стабільності, демократії, екологічної безпеки тощо. Її відсутність гальмує духовно-культурний розвиток української нації і національних меншин. "Анклави новоприбулих і древніх етносів, імітуючи чужий досвід, - відзначають автори дослідження "Нація і держава", - часто діють на користь соціальним силам, що не

зацікавлені у відновленні української державності. Це може призвести до етнічного розриву і руйнації етнонаціональної цілісності".¹³ Мабуть не випадково, що нігілістичне відношення до єдиної державної ідеології на практиці найчастіше веде до підміни загальних інтересів груповими, клановими, або в кращому випадку, до зведення інтересів ідеології до політики, а в більшості випадків і до політиканства. Прикладів тому можна привести скільки завгодно з нашої повсякденної практики. Але необхідно врахувати те, що держава - більш широке утворення, ніж класи або партії, що ідеологія і політика - це різні форми суспільної свідомості. Та й межі таких понять як "держава" і "нація" також не співпадають одне з одним. Держава - це не етнічна одиниця, а народ як політично й економічно організована спільність. Вона хоча і складається з безлічі підсистем різноманітного рівня і конфігурації, але являє собою функціонально взаємозалежну систему. Тому слід погодитися і з В. Медведчуком відносно того, що будь-яка країна, незважаючи на домінуючий у демократичних суспільствах принцип ідеологічного плюралізму має свою державно-правову ідею, що об'єднує весь народ, що має загальнонаціональний характер.

Але державно-національна ідеологія повинна задовольняти потреби різнорідних соціальних прошарків населення, обґрунтовувати становлення державності не як радикальної зміни знаків розвитку і всіх цінностей, а як системи технічних прийомів, що, з одного боку, повинні стимулювати розвиток країни, а з іншого боку - дозволити зберегти індивідуальність нації, всіх етнонаціональних спільнот. Їхні інтереси і цінності можуть бути виражені як спільні цілі даної держави і знайти відбиток у його ідеології. У цьому сенсі важко погодитися з тими, хто заперечує єдину державну ідеологію. Без такої ідеології національної згоди неможливий ні розвиток державності, ні соціально-політичний розвиток суспільства. Крім того, як видається, *останній сам по собі потребує ідеологічної впевненості*. Звичайно, будь-яка ідеологія затверджує, що саме і чому вважати справедливим у відносинах між людьми, вона оформляє систему цінностей певної групи, специфічну ієрархію цілей. Найважливішими атрибутами будь-якої ідеології є інтровертність і доцентровість, у яких закла-

дена потенційна реальна небезпека для суспільства й особистості. Адже в системі ідеологічно вибудованих групових цінностей має місце виправдовування експансії даної групи стосовно інших груп суспільства за принципом "усі, хто не з нами, той проти нас". Подібна експансія групи, нації, класу тощо здійснювалася не раз у повній відповідності з ідеологією. Але у практичному ж аспекті не можна закладати від соціальної групи неможливого - забути свій груповий інтерес або зневажити ним. Основою ж політично усталеного суспільства, як видається, саме і є система взаємодіючих соціальних груп, самосвідомість яких розвинена до рівня розгорнутих ідеологій. Тому саме поняття "ідеологія", навіть без його конкретного наповнення є цінністю національною. Цілком деідеологізовані суспільства історії невідомі. Швидше за все, і в майбутньому таких суспільств не виникне, тому що людина не може жити без думок, творчості, ідей. Це її відмінна родова особливість, що може зникнути тільки із загибеллю всього людства. Розвиток економіки, культури, політики без певної ідеології неможливий. Але ж зрозуміло, що "гуманістичному суспільству необхідна і гуманістична ідеологія".¹⁵ І, нарешті, найголовніше - ідеологія може те, чого не можуть інші форми систематизації ідей: *виробляти суб'єктивні уяви бажаного, тобто певний політичний ідеал*, тому що сама по собі ідеологія тісно пов'язана з ним.

Нарешті, який же він сьогодні, політичний ідеал? Насамперед, слід зазначити, що нині все ще існує несприйняття людьми будь-яких ідеологізованих конструкцій. Більшість відхиляє і саму ідею пануючого у всьому суспільстві єдиного ідеалу соціально-політичного розвитку. Водночас спостерігається прагнення багатьох людей мати власні уявлення про бажаний політичний устрій. Відбувається інтенсивний пошук ціннісних орієнтирів, що виявляється у формуванні нових груп ідентифікації: органів влади, партій, правління, комітетів, фондів, спілок, асоціацій тощо. Засоби масової інформації розширюють можливості створення "ідеальних зразків" для отождолення, типологізації і стандартизації індивідуальних орієнтирів і устремлень. Можна погодитися із С. Винокуровою, що кризовий стан символічної основи моральних

цінностей обмежує сьогодні можливість одержання звичних позитивних емоцій. Саме тому сучасна людина намагається знайти заміну зруйнованим символам моральної єдності: містам повертаються історичні назви, відроджуються національні прапори, державні герби й інша символіка"...¹⁶

Політичні ідеали сьогодні можна виявити в основному лише в прихованому або "перетвореному" вигляді: через ділові, чисто "технологічні" рішення економічних, політичних, соціальних проблем, вони персоніфікуються в гаслах і діях конкретних політичних лідерів. Але спостерігається цікава картина: не політики правлять політикою, хоча б тому, що вони, як правило, не можуть пояснити свого узвишся над іншими людьми і політичною ситуацією. Гра політичних сил є зовнішньою формою вираження внутрішньо прихованої, неусвідомленої ідеї, що і зробила цю людину політичним лідером, виразником політичного ідеалу, що відбиває запит певної соціальної групи.

В остаточному підсумку, політичний ідеал виступає концентрованою формою національної ідеї, що "грає" у даний історичний період, і сьогодні завдання полягає не тільки в тому, щоб на основі конкретних соціологічних досліджень і варіантів попередніх моделей політичного устрою знайти так звану "кращу" форму, а в тому, щоб виникнути в природу цієї ідеї, що консолідує громадян. Національна ідея стане конструктивною, діючою, коли органічно буде пов'язана з державотворенням. Але якщо "національна ідея - це цілісність людини як особистості, це сколидзованість нації як національного етнополітичного "тіла", це наголос на всебічній єдності розмаїття світу, всіх його ланок (етнічних, класових, релігійних, сімейних, расових, мовних...), своєрідна симфонія людського духу в його нескінченних проявах", то поки що така національна ідея і сама по собі є для нас ідеалом.

Отже, на сучасному етапі розвитку української держави, коли національна ідея знаходиться у стані розробки, консолідуючою основою суспільства може послужити політичний ідеал, що має органічний зв'язок з корінними принципами держави, відбиває довгострокові внутрішні і зовнішні інтереси українського народу, спрямовані на зміцнення державності і подальший її розвиток.

Література

1. Див.: Багряний І. Чад імперії. Шовінізм. Національна ідея і "націоналізм" // Сучасність. - 1992. - №4. - С. 71-96; Вільчинський Ю. Українська національна ідея в історіософії В. Липинського // Другий міжнародний конгрес українців. - Львів, 1994; Вільчинський Ю.М., Вільчинська С.В. Національна ідея в українській політичній думці (кінець 19 - початок 20 століття) // Політологічний вісник: Матеріали Всеукраїн. Науково-методичн. конф. "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". - К., 1993. - Ч.1. - С. 96-104; Вівчарик М. Національна ідея в розбудові незалежної держави // Розбудова держави. - 1993. - №4; Вівчарик М. Національна ідея як індикатор державотворення в Україні // Демократія і державність в Україні. - К., 1997. - С. 41-43; Довгич В. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова: Навч. посібник. - К., 1991; Донцов Д. Історія розвитку української державницької ідеї. - К., 1991; Копиленко О.Л. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність. - К., 1993; Кресіна І. Українська ідея та національна свідомість і адекватність: мрія чи вигадка? // Схід. - 1997. - №5. - С. 39-48; Павловський М. Національна ідея в Україні себе вичерпала чи її зрадили? // Віче. - 1998. - №11. - С. 25. Розумай М. Микола Хвильовий та українська ідея // Генега. - 1994. - №1. - С. 97-99; Рудкевич О. Богдан Хмельницький та українська ідея // Сучасність. - 1997. - №1. - С. 70-75; Томашевський С. Куліш і українська національна ідея // Український світ. - 1995. - №1-3; Українська ідея: Історичний нарис. - К., 1995; Бистрицький Є. К. Національна ідея, громадянське суспільство, політична нація // Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз. - К.: Політична думка, 1996. - 448 с.; Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. - К., 1997; Свідзинський А. Українська національна ідея та шляхи втілення // Універсум. - 1996. - №11-12. - С. 14.
2. Див., наприклад: Павловський М. Національна ідея в Україні себе вичерпала чи її зрадили? // Віче. - 1998. - №11. - С. 25.
3. Ковалев А.М. Государственная идеология. Что это такое? // Вестник Моск. ун-та. Сер. 12. - Социально-полит. иссл. - 1994. - №1. - С. 8.
4. Нація і держава: теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / за ред. Римаренко Ю. - Київ - Донецьк, 1998. - Кн. 1. - С. 166.
5. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література / за ред. Ю. Римаренка. - К.: Довіра, 1999. - С. 34.
6. Свідзинський А. Українська національна ідея та шляхи втілення // Універсум. - 1996. - №11-12. - С. 14
7. Нація і держава. - С. 165.
8. Національно-державне будівництво. - С. 39.
9. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. - М., 1974. - С. 248.
10. Там само. - С. 11.
11. Вольская Н.С. Фон социально-исторической, философской и научной парадигм в античной Греции доэллинистического периода // Философ. науки. - 1991. - №11. - С. 16.
12. Див.: Ефективність функціонування політичного ідеалу в сучасних умовах // Корнієнко В. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності). - Вінниця, 1999. - С. 305-321.
13. Нація і держава. - С. 39.
14. Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. - К., 1997.
15. Волков Ю.Г., Малицкий В.С. Гуманизм и общество будущего // Социолог. исследования. - 1993. - №5. - С. 51-56.
16. Винокурова С. Массовое сознание в ситуации социального кризиса: поиск эквивалента утраченных иллюзий // Филос. и социолог. мысль. - 1993. - №1. - С. 18.
17. Національно-державне будівництво. - С. 39.